Барчук, Володимир. «Часопростір у «Палімпсестах» Василя Стуса». *Лінгвостилістичні студії*, вип. 17, 2022, с. 7–18.
Barchuk, Volodymyr. "Time-Space in the Palimpsests of Vasyl Stus". *Linguostylistic Studies*, iss. 17, 2022, pp. 7–18.

УДК 81'42:821.161.2-1:808.1 В. Стус
https://doi.org/10.29038/2413-0923-2022-17-7-18

ЧАСОПРОСТІР У «ПАЛІМПСЕСТАХ» ВАСИЛЯ СТУСА

Володимир Барчук
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,
Івано-Франківськ, Україна

У статті обґрунтовано лігвістичну інтерпретацію поняття часопростір. Указано, що терміни *часопростір* та *хронотоп* не є абсолютними синонімами: хронотоп є літературознавчим та філософським поняттям, а часопростір визначає мовні засоби відображення онтології буття у художньому тексті і є ознакою ідіолекту автора. Здійснено характеристику часових і просторових ознак мовної картини світу Василя Стуса у збірці «Палімпсести», проаналізовано лексичні і граматичні засоби зображення онтології буття ліричного героя.

Ключові слова: хронотоп, ідіолект, мовна картина світу, лексема, грамема.

TIME-SPACE IN THE PALIMPSESTS OF VASYL STUS

Volodymyr Barchuk
Vasyl Stefanyk Precarpathian National Univercity, Ivano-Frankivsk, Ukraine

The article examines the peculiarities of the idiolect of Vasyl Stus based on the case study of his poetry collection *Palimpsests*. The study is devoted to the means of expressing the notion of time-space. The term *time-space* is not an absolute synonym for the term *chronotope*. The term *chronotope* is used in literature and philosophy. In literary studies, chronotope denotes the chronology of events from the point of view of time, and the location of events from the point of view of place in a work of art. The concept of time-space, in our interpretation, represents the linguistic aspect of the expression of the time-space continuum of the world model and is intended to combine the temporal topos (grammatical interpretation of time), as well as lexical means of time reflection and the linguistic means (lexical and grammatical) of space reflection. Time-space encompasses all forms, means and methods of linguistic representation of the ontology of the world (or its fragment) modelled in an artistic text.

The palimpsest in the title of the book is a symbol of a new time-space in the life of the poet and another world of the lyrical hero in the other era. This other era of the lyrical hero is tragic, his world is torn apart, hopes and expectations are destroyed, and the present existence is only suffering and struggle. The core lexeme from the point of view of revealing the ideological and artistic content is *the world*. The word *world* itself is defined as the ontology of time-space, but its natural harmony has been destroyed. The study considers the semantic modifications of the lexeme *world*, which the poet used more than fifty times in the first part of the *Palimpsests*. The space of the world is created by the concept-images of *a cell, a chasm, a ravine, a street, an alley, a pond, hills, a barn, a labyrinth, a cornfield, a valley, a path*,

© Барчук В., Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2022.
Це стаття відкритого доступу на умовах CC BY-NC 4.0

Golgotha, heaven, a heavenly height, a kingdom, etc. The flow of world time extends to daylight, night, evening, day, morning, an early time, a season, ages, etc.

A large number of language means and their wealth that explicate and imply time-space concepts, their rich imagery and ideological and artistic content is an identifying feature of the poet's idiolect. Further research of them is an interesting aspect in the study of linguopoetics of the texts by Vasyl Stus, who is as immeasurable as the universe.

Key words: chronotop, idiolect, lingual picture of the world, lexeme, grammeme.

Вступ. Ідейно-художній задум твору втілено в усіх компонентах тексту на усіх його структурних рівнях. Окремий поетичний текст творить фрагмент картини чи моделі світу, уся ж творчість автора чи її частина у формі об’єднаної темою та ідеєю, наприклад, поетичної збірки представляє цілісне панно світу ліричного героя. Маючи більшу чи меншу вагу, текстотвірні компоненти постають як складна і багатогранна образно-змістова та семантико-смислова єдність. Оскільки світ є формою часово-просторового континууму, то автор художнього тексту здійснює вибір цього необхідного і обов’язкового підложжя мовної моделі зображуваного світу не тільки з огляду на тему і сюжет художнього твору (чи циклу або збірки творів), а часто використовує його як елемент реалізації ідейно-художнього задуму.

Термін *часопростір* у сучасній літературознавчій термінології використовують як синонім до терміна *хронотоп*. Типологія хронотопу визначає жанрові та сюжетні параметри художнього твору. У літературознавстві хронотоп з погляду часу є хронологією подій художнього твору, а з погляду місця – локацією подій художнього твору. Варто зазначити, що аналізуючи хронотоп у літературознавстві, визначають його як основу формотворення художнього тексту (Коркішко), або як аспект дослідження художніх текстів (Копистянська).

У межах лінгвістичного аспекту дослідження хронотопу його розглядають як категорію лінгвопоетики (Переяслова) або характеризують його окремі вияви: мовні засоби вираження простору чи часу (Скробач), видо-часові форми як композиційні засоби організації ліричного твору (Олексенко).

Мета дослідження. В інформаційній мережі на запит *хронотоп* з’являється стаття Вікіпедії під назвою *часопростір*. Це означає, що у загальному пізнавальному досвіді літературознавчі терміни сприймають як абсолютні синоніми. Однак використаний у назві статті термін *часопростір* потрактовуємо інакше та не асоціюємо із літературознавчим та філософським поняттями хронотопу.

У попередніх працях було обґрунтовано поняття темпорального топосу та апробовано модель його аналізу на матеріалі поезії Т. Шевченка (Барчук). Темпоральний топос репрезентує мовні засоби вираження темпорального континууму художнього тексту, що представлені граматичною сферою дієслова як репрезентанта дієвості (подієвості, тривання). Засоби датування (Бондар), що представлені субстантивами чи

субстантивними комплексами (напр., *у четвер двадцять сьомого липня 2051 року*), є придієслівними, точніше припредикатними індексами та виконують роль темпоральних атрибутів дії подібно до, наприклад, займенникових прислівників. Однак у художньому тексті натрапляємо на образно і поняттєво значущі назви, що мають часовий зміст (прямий чи переносний), але безпосередньо не виступають граматичними індексами; це, перш за все, назви, семантично оперті на відображення онтологічного буттєвого часу, що є основою моделі чи мікромоделі світу. Наприклад: *Хлющить вода. І* ***сутінь*** *за вікном, Прищухлі айсти вгорнуто у морок* (Стус 28; тут і далі в дужках зазначатимемо порядковий номер вірша). Лексема ***сутінь*** (*Словник* 9: 860) не має часового значення, однак асоційована із часом доби. У наведеному прикладі граматичну основу речення творять компоненти із часово-просторовим значенням (***І сутінь*** (S), ***за вікном*** (P), де S – суб'єкт, P – предикат), формуючи неподільний часопростір мікромоделі світу ліричного героя.

У концепції темпорального топосу поза увагою є часово значущі лексичні елементи художнього тексту. Водночас, незважаючи на неподільність часово-просторового континууму світу, мовне вираження простору граматично більш обмежене порівняно з часовим. Це зумовлено тим, що просторове значення у мові не підпало граматичній категоризації. Отож темпоральний топос не включає просторового відображення події. Концепція ж часопростору, у нашій інтерпретації, репрезентує лінгвальний аспект вираження часово-просторового континууму моделі світу та покликана поєднати темпоральний топос (граматичну інтерпретацію часу), а також лексичні засоби відображення часу та мовні засоби (лексичні і граматичні) відображення простору. Часопростір охоплює усі форми, засоби та способи лінгвального відображення онтології світу (чи його фрагмента), модельованого у художньому тексті.

Матеріал і методи дослідження. У пропонованій розвідці розглянемо лексико-граматичні засоби творення часово-просторової тканини моделі світу, що представлена у «Палімпсестах». Методом суцільної вибірки сформовано лекико-граматичні одиниці, що виражають часово-просторові ознаки поетичного тексту першої частини «Палімпсестів» Василя Стуса, визначено на основі контекстуального аналізу поезій та компонентного семантичного аналізу лексем значущі з погляду ідіолекту номінації часу і простору, встановлено значення, образотворчу роль та функціонально-стилістичне навантаження досліджуваних одиниць.

Результати дослідження та дискусія. Зазначимо, що опрацьовуючи граматичний аспект вираження темпоральності як мовної проекції онтологічного часу та аналізуючи її форми та значення, репрезентовані дієслівно-предикатними структурами, саме у Василя Стуса ми виявили найширший спектр темпоральних різновидів українського дієслова. Можна стверджувати, що Василь Стус винятково майстерно використовує

граматичний темпоральний потенціал дієслів у формуванні темпорального топосу художнього тексту, володіє найтоншими відтінками виражальної семантики дієслівних форм, творить складний і багатий образністю часовий подієвий континуум.

Аналізуючи назви часу й простору у збірці «Палімпсести», братимемо до уваги слова, що експлікують чи імплікують значення часу й місця як складників відображеного світу. Отож денотатом цих назв є буттєвий час і місце буття. Це антропоморфні денотати, складники світу людської екзистенції. Для порівняння укажемо, що денотатом часу, що інтерпретований мовою як система темпоральних значень, є онтологічний час як відображення якісно-кількісної зміни сприйманого й об'єктивованого факту дійсності. У цьому випадку маємо різницю у значеннях, наприклад, подібну до різниці у змісті понять теперішнього, минулого і майбутнього в ужитковому і граматичному аспектах. З іншого боку, з огляду на художній поетичний текст, найбільш актуалізованими є одиниці не з погляду ядерності значення часу чи простору (місця) у семантиці лексеми, а з погляду значущості образно-художньої, ідейно-тематичної та текстотвірної ролі.

За такого підходу детальній характеристиці підлягає назва збірки, лексема ***паліпсест***. За Словником української мови, палімсест – старовинний рукопис, звичайно пергаментний, з якого стерто попередній текст і на його місці написано новий (Словник 6: 30). Вибір його поетом для назви збірки первинно імплікує у переносному значенні нові вірші, нову творчість. Що ж затерто у первинному пергаменті? Задля чого затерто попередній запис? Що це було? Зважаючи на дихотомію свідомості та одного з ключових принципів відображення світу – антиномію, це були вірші; точніше, не вірші як твори, бо автор би безпідставно і невиправдано заперечував чи затирав попередню творчість, а те, що висловлено в них: думки, надії, сподівання, почуття і передчуття, тобто світ душевного буття. Місце – душа і життєвий шлях поета. ***Палімпсест*** – слово з нового світу, іншої епохи, коли записане і новозаписане має сакральний, доленосний, пророчий і глибоко духовний зміст. Таким чином *палімпсест* як лексема із конкретним речовим значенням набуває переносного змісту, який імплікує новий теперішній час наново написаного, і інший світ, інший життєвий простір, у якому минуле затерто. ***Палімсест*** – це символ нового часопростору в бутті поета й іншого світу іншої епохи ліричного героя.

Закладений у назві розрив світу і його часу є ядром ідейно-художнього змісту усієї збірки. Об'єктивно це щонайменше два світи, розділені часом, розірвані безповоротно як втрачене минуле надій і сподівань та трагічне теперішнє. Природно, що у центрі його розкриття перебувають слова, що відображають часопростір буття ліричного героя. Який це світ і який його простір і час? Промовистим є епіграф до усіх палімпсестів: *Благословляю твою сваволю,* ***Дорого*** *долі,* ***дорого*** *болю*. Герой, прийнявши жереб долі, є подорожнім на шляху життя, сповненого

болю (місце, що імплікує палімпсест); але він, живучи і страждаючи, благословляє цей жереб, що складає для нього вищу мету. Теперішній морфологічний предиката (*благословляю*) підтверджує світ нескінченного теперішнього, що обмежений ***дорогою*** *болю*, з якої не зійти. Епіграфом міг би й бути 52 вірш: *Ще до жнив не дожив, зелен жита не жав, ані не долюбив, і не жив, і не жаль* (Стус 52), однак він наповнений надмірним трагізмом.

Звернувшись до значення, образного змісту та імплікованих часово-просторових ознак слова-назви збірки, а також встановивши стрижневі часово-просторові домінанти (світ та його екзистенційні елементи) у першому програмному вірші, спробуємо розгорнути їх як лінгвопоетичну систему із визначальним ідейно-образним навантаженням. Такий шлях не надуманий, а визначений будовою збірки, зокрема й порядком віршів, зумовлений опрацюванням усіх аналізованих текстів.

Отож стрижневий концепт і алегоричний символ «високого краху» – ***світ*** – наділений, за онтологічною властивістю, часово-просторовими параметрами. Збірка тематично й ідейно сформована так, що часопростір органічно пов'язаний із екзистенцією світів, відображених у більшості поетичних текстів. Це означає, що «Палімпсести» призначені відтворити і виявити світ ліричного героя і автора, що усі компоненти часопростору формують єдність його світів. Отож висновуємо, що часопростір «Палімпсестів» є підложжям їхнього ідейно-художнього змісту, ядром лінгвопоетики цілісного поетичного тексту, який формують сто шістдесят віршів першої частини збірки (16 вірш повторно подано у 86 вірші, який відрізняється редакцією десятого рядка).

Оскільки ***світ*** є ядром у визначенні і вираженні часопростору, то й часопростір, представлений через лексему *світ* (*світи, усесвіт*), є ключовим ідейно-художнім елементом поетичних текстів окремих поезій та цілісної тканини «Палімпсестів». Якщо таке твердження істинне, то семантична структура лексеми ***світ***, зокрема у стосунку до часово-просторових ознак, має бути автором доповнена, окремі значення актуалізовані та контекстуально ускладнені та увиразнені. Подібно має бути актуалізоване часове і просторове поле, що будує *світ* (*світи*) ліричного героя, набором відповідних лексем, які визначають параметри світу палімпсестів.

Василь Стус розвиває образну семантику лексеми *світ* на основі ключових тезаурусних значень екзистенційного змісту: 1. Сукупність усіх форм матерії як єдине ціле; всесвіт; 3. Усе живе; все навколишнє; все, що оточує людину. Оточення, суспільство, люди (*Словник* 9: 84). Актуалізованими і значущими є просторові параметри світу (світів), оскільки темпорально буття світу позачасове, тобто розгорнуте як неперервний теперішній. Граматичний неозначений теперішній переносно означає вічність, використовується для позначення позачасових дій (наприклад, *Земля крутиться навколо Сонця*), оскільки не

передбачає часового протиставлення подій через відсутність опозиції значень.

Показовим та типовим у використанні часово-просторового компонента у розкритті ідейного задуму окремої поезії та збірки загалом є перший вірш. У першому вірші циклу натрапляємо на низку лексем із часово-просторовим значенням: *зламана вітьвечора* (п'ять разів), *простір осінньої неводі*, *дорога* (двічі), *стежі*, *небокрай*, *всесвіт* (тричі), *небо* (*товща неб*), *світ*, *прадавній шлях*. Усі події належать теперішньому (морфологічний теперішній дієслівних предикатів); наказовий теперішній постає як передбачуване майбутнє (*Способ мене, Боже, високого краху*), бо *Вольготно гойдається зламана вітьь* (уже не вечора, а віть долі). Світ ліричного героя – теперішній реальний світ страждань, стежки й дороги якого безмежні аж за «небокрай дорікань»; він переходить у безмежний усесвіт душі, що не спить у пору зламаної віті вечора, що поєднує минуле (*мороками спогадів*) і теперішнє. Це світ думок, емоцій, спогадів, інспірований дійсністю, яка постає в надривних образах *зламаною віттю вечора, що гойдається на серця екрані*.

Таким чином перший програмний вірш визначає і передбачає часові і просторові обриси палімпсестів. Перш за все, буття у визначеному і неминущому світі власної душі і власного шляху життя, а з іншого боку, зовнішній світ – чужий і байдужий, що *нам не належитьь – бовваном стоїть*. Ця роздвоєність місця буття, ці два світи й зумовили трансформацію дійсного світу героя, який постав на місці попереднього світу. Світ, у якому живе ліричний герой як особа, і світ душі ліричного героя не перетинаються, їхня єдність і взаємодія завершена із затертим світом надій і сподівань: *Я так і не збагнув і досі ще не знаю, чи* ***світ*** *мене* ***минає****, чи я його* ***минув*** (Стус 2). Прикметно, що розрив між світами, їхня роздвоєність визначена у протиставленні часу дій суб'єктів у зіставній конструкції: ***світ*** (S_1) *мене минає*, бо ліричний герой живе у ньому і відчуває та переживає плин драматичного буття (теп. час), *я* (S_2) *його минув*, бо колишнього світу надій, віри і благих передчуттів уже немає (мин. час). Колишній світ минув безповоротно, а теперішній чужий і байдужо минущий.

Перше значення лексеми ***світ*** з огляду на семантичний обсяг (об'єктивний факт екзистенції), на перший погляд, не передбачає емоційно-оцінної характеристики. Однак його «незворушна» об'єктивність є мірилом черствості і відчуженості, бо протиставлена людині, як незворушний і чужий *бовван*. Він такий, оскільки його екзистенція не є нейтральною, ширший контекст вірша розкриває її ознаки: *гойдається* ***вечора зламана віть*** (плин часу обірвано, його єдність зруйнована), і через це *кінчилися* ***стежі*** і *шалена вогненна* ***дорога*** *кипить*. У таких контекстах світ як форма буття іманентно ворожий людині. Отож указане визначення поет доповнює: сукупність усіх форм матерії як єдине ціле, що

є чужою людині: вона у світі живе, але світові не належить, не є її органічним елементом.

Варіантом чужості світу є його байдужість: *Либонь, для тебе не дано вартнішого зазнати за цього, що спішить вікно, як* ***світ****, заколисати* (Стус 19) – світові немає діла хто, що і як у ньому пробуває, він заколисаний у собі; хоч тут лексема вжита у порівнянні, але, на нашу думку, семантично повноцінна і прозора. У наведеному прикладі *вікно* як просторова межа *світу* актуалізує указане значення, оскільки крізь вікно на світ можна дивитися, але не перебувати в ньому.

Першопричиною названих деструктивних ознак онтологічного світу постає світ людей, людина як узагальнений образ зла, якому служить; вона занапащає світ як у глобальному, так і частковому вимірах. Ті, що занапащають світ, роблять його місцем страждань для усіх; зло світу має людське обличчя: *На однакові квадрати поділили* ***білий світ****. Рівне право всім страждати і один ділити гніт. Зле і кату, зле і жертві, а щасливого нема* (Стус 34). Означення *білий світ* асоціює його із красою та гармонією як природною ознакою; на цьому тлі увиразнено спотворене людське начало, що зумовило його поділ на квадрати страждань. Автор актуалізує уже інше значення: 3. Все, що оточує людину. Оточення, суспільство, люди (*Словник* 9: 84).

Занапащений світ – середовище, згубне для людини, нищить її: <…> *хоч білий* ***світ*** *– як блекота* (Стус 145); ***Світ*** *вишито хрестом, гудуть хрущі травневі, зла, що довліють* ***дневі****, являються обом. Між нами стільки* ***тьм****и, обснованої* ***ночі****, аж обірвали очі, аж посвітились ми* (Стус 141).

Особливим у Василя Стуса є образ *світів-галаїв*. Його спотикаємо у 72 (*галай-світи, світища-галаї*) та в 140 (*світи-галаї*) віршах. Варто звернути увагу на кілька особливостей уживання. По-перше, назву ужито завжди у формі множини, отже, це світи, яких багато, множинні світи. Інша особливість – зміна місця означальної назви; якщо лексема *галаї* у постпозиції, це прикладка, а назва означує слово *світи*; якщо ж лексема *галай* у препозиції, то утворює складну назву, неподільне поняття. Остання особливість уживання – оцінний суфікс *-ищ-*, що трансформує семантику слова *світи*. Усі ознаки (етимологія іменника *галай - галайко*, а також значення прикметника *галайкуватий* (діал.), оцінний суфікс, ширший контекст поетичних текстів) указують, що це розхристані, безглузді, безжальні, свавільні світи, що нівечать і прирікають на страждання. Цей образ доповнює світ-екзистенцію значенням безжального, невблаганно свавільного і жорстокого середовища; множина указує на те, що це фрагменти світів випробувань у різних місцях на різних етапах долі.

Розвиваючи образ чужого й ворожого, дегуманізованого світу, Василь Стус визначає його як безбожний, що досяг крайньої межі потворності: <…> *світ безнебим став*, бо *Немає Господа* ***на*** *цій* ***землі****: не стерпів Бог* <…>; натомість <…> *в* ***краю потворнім*** *є потворний бог –*

почвар володар і владика люті скаженої (91). Василь Стус духовно полишає світ зла: *Немає **світу**. Я існую сам* (150), бо ***Світ**, у котрому виросла душа, зінакшав* (92).

Розкол світу надає вихід за межі «*світу неправди*» (Стус 34) та має дві іпостасі: духовний світ ліричного героя як його прихисток і опора; омріяний світ краси, правди і любові, істинний світ. У першому випадку семантика зміщена: це не об'єктивний матеріальний світ, а форма духовного буття. У другому випадку це недосяжне для ліричного героя місце буття, насправді втрачене, полишене в минулому і затерте жорстоким теперішнім світом. Таке переосмислення часопростору ділить і життя ліричного героя між світами, а світи правди, попри надрив і трагічні мотиви збірки, є життєствердними: *Тільки тобою **білий** святиться **світ*** (Стус 37).

Істинний світ є над усіма світами, це першовсесвіт (*всесвіт*), і саме ним звіряє свій шлях ліричний герой: *Ота зоря – вістунка твого шляху, хреста і долі – ніби вічна мати, вивищена **до неба** (**од землі** на відстань справедливості), прощає тобі хвилину розпачу, дає наснагу віри, що далекий **всесвіт** почув твій тьмяний клич <…>* (Стус 47). Звіряючи своє життєве кредо, Василь Стус приймає усі світи, які йому призначено пробути: *Думою тугу розвіюю, щоб був я завжди такий, яким мене мати вродила і благословила в **світи**. І добре, що не зуміла мене од біди вберегти* (53). В іншому випадку лексема ***світ*** відображає увесь семантичний спектр часово-просторових іпостасей ліричного героя: *<…> це все – одне прощання понадмірне – з **Вітчизною**, зі **світом**, із життям* (Стус 71).

Доповнюють значення та образне навантаження слова ***світ*** означення: *світ-завірюха; О білий світе сторчоголовий* (Стус 75); *безкінечний світ* (Стус 77); *світи зголілі довкруги безобрійні* (Стус 88); *А світ гріховний котить хвилі повні* (Стус 99); *І світ благословенний, караючи, у душу увійшов* (Стус 129). Найчастотнішим є стале означення *білий світ*, яке актуалізує і сакралізує буття як вище призначення ліричного героя.

Глибокий ліризм та глибока духовність насичує Стусові світи добра – вони прекрасні, вони переможні, вони справжні: *Замерехтіло межи двох **світів** щось невпізнанно-знане. Ярі барви по ньому заструміли <…>*; *Як барви тріпотіли, єднали поцілунками **світи**!* (68). Світ добра, прихисток душі для ліричного героя уособлює рідний край: *Темене, почезай, де він, **мій рідний край**, **мій русокосий рай**?* (Стус 138); *Вже вечір тіні склав у стоси, за обрій котиться курай, і дальні пахнуть сінокоси, і дальній пахне **рідний край*** (Стус 154). Рідний край, Україна – обитель омріяного і праведного світу: *Перелетіть мене, перелетіть через дроти, паркани і горожі на **Україну**!*; *Так – попід зорі, отак – попід сни, так – попід дріт, попід грім навіжений розпроклятущий свій**, благословенний край** – на останнім узвозі збагни* (Стус 120). Образ рідного краю, України (*рай, храм*) живить душу поета, наповнює світлом його стражденний світ у чужині, в розлуці, дає наснагу терпіти і боротись, хоч є водночас джерелом страждань і болю, оскільки

«зазналий скверни»: *Нехай Дніпра уроча течія бодай у сні, у маячні струмує. І я гукну. І* ***край*** *мене почує. Верни до мене, пам'яте моя!* (Стус 34); *Благословенні сходження і прірви і славен рідний і нищівний* ***край****!* (Стус 28); *Яка нестерпна рідна чужина, цей* ***погар раю***, ***храм***, *зазналий скверни! Ти повернувся, але* ***край*** *– не верне: йому за трумну пітьма кам'яна. Як тяжко нагодитись і піти, тамуючи скупу сльозу образи, радійте, лицеміри й богомази, що* ***рідний край*** *– то* ***царство німоти*** (Стус 13).

Лексему ***світ*** поет уживає у першій частині збірки більше п'ятдесяти разів.

Які ж ключові просторові атрибути світів «Палімпсестів»? Найчастотнішою є група лексем-просторових понять на позначення місця руху, що у контексті поезій має переносне значення ліній життєвого часу: *дорога*, *шлях*, *стежка*. Ці лексеми уже запрограмовані першим віршем; у них простір і час через метафоризацію поєднуються. Це віхи випробувань як атрибути жорстокого світу. *Дорога: Шалена вогненна* ***дорога*** *кипить; Поорана чорна* ***дорога*** *кипить* (Стус 1); *та тільки терням поросла* ***дорога*** (Стус 12); *Ось і заламалась твоя* ***дорога*** (Стус 67); *…Урвався сон. Гойдалась на стіні вздовж перетнута зашморгом* ***дорога*** *до мого двору* (Стус 126); ***Дорога*** *рвіння прикорочена. І не зайти за дальні далечі. І за крайсебе не зайти* (Стус 136); <…> *колюча жорства. Деренчать камінці.* ***Дорога*** *в провалля. В провалля –* ***дорога****. Середина пекла. Розбіглись кінці*; *Скрегоче в металі, регоче в металі остання* ***дорога*** *випроби і скруш. Ламка і витка всеспадна* ***вседорога****.* ***Дорога*** *до Бога – ламка і витка* (Стус 140). Дорога випробувань трансформується у дорогу до Бога. Водночас це дорога у вічність: *О, дотягнись до сніння дорогого і осіянна спалахне* ***дорога*** *і з далини Софія заряхтить* (Стус 85); <…> *і пісня витикається тонка, як віть оливи у долоні Бога, і сподіванням встелеться* ***дорога****, і в серці зірка заболить жалка* (Стус 18).

Часово-просторовий образ *шляху* уособлює більше надій, ніж випробувань чи страждань, що виражені образом *дороги*. *Шлях* є місцем часобуття у русі через терпіння до вищої мети: *Такі* ***шляхи*** *пройти – із розуму зведешся* (Стус 134): *Ота зоря – вістунка твого* ***шляху****, хреста і долі – ніби вічна мати, вивищена до неба (од землі на відстань справедливості)* <…> (Стус 47); *І врочить порив: не спиняйся, йди. То –* ***шлях*** *правдивий. Ти – його предтеча* (60). І навіть безпросвітній *довгий сірий шлях* дарований Богом, щоб *спитом* вивіряти жертовну відданість ліричного героя вищій меті*: Всі райдуги відмайоріли, лишився довгий сірий* ***шлях****. Відгасли всі вогні, що гріли мене по самітних ночах* <…> *Ще, начуванний, чую глас: – Це спит. Я спитом вивіряю* (Стус 137).

Стежка – образ більш інтимізований, бо йде з дитинства, ба́тькіщини, це зв'язок із прекрасним втраченим світом: *Вже вечір тіні склав у стоси, за обрій котиться курай, і дальні пахнуть сінокоси, і дальній пахне рідний край. Ще пахне сонцем біла* ***стежка****, медами пахне сон лугів* (Стус 154). Водночас як часопростір буття *стежка* здатна вести зі світу зла у світ добра:

І недомога твоя – спізнати долі ліпоту: все презмагати ***стежку*** *цю круту* ***від царства Сатани*** *до* ***царства Бога*** (Стус 77).

Лексема *обрій* традиційно символізує безкрайність, необмежений простір, єднання світів (неба і землі), однак у Василя Стуса це образ розриву світів: *Як лев, що причаївся в хащах присмерку, заки й зблудив, отак від мене* ***обрій*** *відбіг, залігши в чорних шпарах спогаду – минувшини чи то будучини* (Стус 88); *Зайти непомітно за* ***грань сподівання*** *за* ***обрій нестерпу*** *за* ***мури покори*** *за* ***ґрати шаленства*** *<…>* (Стус 90). У контексті слово *обрій* уживається із означенням чи позначенням чорного кольору чи його символами: *Всесвіт кружляє, мов птах, спроквола.* ***Обрій*** *– мов гайворон. І до зорі вже не дійти* (Стус 120); *Під борлаками як запах безу убрався* ***обрій*** *вороноконий у смерк, у репет, у крик, у кров* (Стус 75); *Цей* ***обрій*** *– наче чорний креш гіркої-гіркоти* (Стус 83). Метафорично обрій – як палімпсест: *Отут і прокидається уміння накликати натхнення, що жене од тебе всі щонайсолодші мрії і каже:* ***віщий обрій*** *назирай, де ані радості, ані надії. То – твій* ***правдивий край****. Ото –* ***твій край*** (Стус 49).

Як поет і людина, Василь Стус бачить і проживає світ в усіх його просторових атрибутах і деталях. Це світи буття високого і глибинного, і величного духом поета навіть у жорстоких вимірах. Не вдаючись до аналізу за браком місця, укажемо на найприкметніші просторові лексеми (у формальних варіантах): *келія, провалля, яр, вулиця, алея, путь, став, пагорби, паділ, байрак, обора, лабіринт, нива, путь, Голгота, небеса, наднебесне узвишшя, царство* та ін.

Плин світового часу розгортають *світання, ніч, вечір, день, ранок, поранок, пора, віки* та ін.

Величний світ Василя Стуса народжений велично, і величне його буття у величі його музи:

Самого спогаду ***на дні****, як* ***зірка у криниці****,*
вона з'являється мені –і світить, і святиться.
Із ***темряви****,* ***з безодні літ****,* ***із забуття і тиші***
вона зродилася ***на світ****, неначе доля віща,*
і все ячала, все росла, болила і боліла,
допоки в тебе увійшла, аж дух пірвався з тіла.
І зайнялась мені ***зоря*** *і обняла* ***півнеба***
громовим гуком Кобзаря і сурмами погреба (114).

У світі Василя Стуса в ореолі сяйва Україна (рідний край), Батьківщина і Київ; і час нескінченного дійсного і наказового (здійсненного за вищою волею) теперішнього, і неосяжність *дороги* і *просторів*, і *стежка*, освітлена сонцем, і *степи*, наповнені тупотом слави і звитяги:

За мною ***Київ*** *тягнеться у снах:*
зелена глиця і темнава червінь
достиглих черешень. Не зрадьте, нерви:
попереду – твій крах, твій крах, твій крах.
Лежить ***дорога*** *– в вікових снігах,*

і ***простори*** *– горбаті і безкраї*
подвигнуть розпач. О, ***мій рідний краю****,*
ти наче смертний посаг – в головах.
І сива мати мій куйовдить страх.
Рука її, кістлява, наче гілка
у намерзі. Лунає десь ***гагілка***
і в сонці ***стежка****. Й тупіт* ***у степах*** (146).

Гагілка – символ пробудження нового світу, торжества життя і весни нового часу.

Висновки. Здійснивши аналіз засобів вираження часопростору в першій частині «Палімпсестів» Василя Стуса (160 віршів), можемо виснувати, що починаючи із образно-семантичної структури назви збірки, яка імплікує і часове, і просторове значення, та розгортаючись у континуумі світу (світів, усесвіту) фізичного і духовного буття ліричного героя, час і простір як неподільна онтологічна сутність формують основу ідейно-образного змісту поетичної тканини збірки. Часопростір як основа буття світу і ліричного героя визначає композиційну та ідейно-художню єдність усіх віршів. Ядерною та найчастотнішою з погляду образно-змістового навантаження постає лексема *світ*, семантичну структуру якої поет формує і доповнює на основі протиставлення, розриву, зіткнення між світами духовності і потворної реальності, страждань, зла, ворожості і омріяної Батьківщини, царства Бога, що втілені як втрачений світ надій, світ жорстокого і стражденного буття, сокровенний світ душі ліричного героя та омріяний світ правди і благословенного краю (України). Велика кількість і багатство мовних засобів, що експлікують та імплікують часово-просторові поняття, їхня насиченість образністю і високим ідейно-художнім змістом підносять звучання поетичного тексту «Палімпсестів» до усесвітнього всесущого рівня; вони визначають особливість ідіолекту поета. Подальше спеціальне їхнє дослідження є актуальним завданням у вивченні лінгвопоетики текстів неосяжного, як усесвіт, Василя Стуса.

Список використаної літератури

Барчук, Володимир. «Темпоральний топос поезії Т. Шевченка». *Тарас Шевченко: погляд з третього тисячоліття*, за ред. Степана Хороба. Івано-Франківськ: Видавництво Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2014, с. 358-78.

Бондар, Олександр. *Темпоральні відношення в сучасній українській літературній мові: Система засобів вираження*. Одеса: Астропринт, 1996.

Копистянська, Нонна. «Хронотоп як аспект вивчення слов'янського романтизму (на матеріалі західнослов'янських літератур у європейському контексті)». *Слов'янські літератури: доповіді. XII Міжнародний з'їзд славістів (27 серпня – 2 вересня 2018 року, Краків)*. Київ, 1998, с. 57–74.

Коркішко, Вікторія. «Часопростір як формотвоча категорія художнього тексту». *Актуальні проблеми слов'янської філології*, вип. XXIII, ч. 1, 2010, с. 388–95.

Олексенко, Олена. «Видо-часові відношення як композиційний засіб організації ліричного твору». *Лінгвістичні дослідження*, вип. 52, 2020, с. 206-14.

Переяслова, Олена. «До проблеми наукового вивчення хронотопу як категорії лінгвопоетики». *Лінгвістичні дослідження*, вип. 34, 2012 с. 192-6.

Скорбач, Тетяна. «Мовні засоби вираження виміру часу у творчості Валер'яна Поліщука». *Наукові записки Харківського державного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди. Серія літературознавство*, вип. 4 (9), 1997, с. 43-51.

Скорбач, Тетяна. *Мовний образ простору в поезіях М. Семенка та В. Поліщука*. Харків, 1999.

Словник української мови, за ред. І. К. Білодіда. В 11 т. Київ: Наукова думка, 1970–1980.

Стус, Василь. *Вікна в позапростір*. Київ: Веселка, 1992.

References

Barchuk, Volodymyr. "Temporalnyi topos poezii T. Shevchenka". *Taras Shevchenko: pohliad z tretoho tysiacholittia*, edited by S. Khorob. Ivano-Frankivsk: Vydavnytstvo Prykarpatskoho natsionalnoho universytetu imeni Vasylia Stefanyka, 2014, pp. 358–78.

Bondar, Oleksandr. *Temporalni vidnoshennia v suchasnii ukrainskii literaturnii movi: Systema zasobiv vyrazhennia*. Odesa: Astroprynt, 1996.

Kopystianska, Nonna. "Khronotop yak aspekt vyvchennia slovianskoho romantyzmu (na materiali zakhidnoslovianskykh literatur u yevropeiskomu konteksti)". *Slovianski literatury: dopovidi. KhII Mizhnarodnyi zizd slavistiv (27 serpnia – 2 veresnia 2018 roku, Krakiv)*. Kyiv, 1998, pp. 57–74.

Korkishko, Viktoriia. "Chasoprostir yak formotvocha katehoriia khudozhnoho tekstu". *Aktualni problemy slovianskoi filolohii*, iss. XXIII, part 1, 2010, pp. 388–95.

Oleksenko, Olena. "Vyd-Tense Correlation as a Means of the Compositional Organization of Lyrics". *Lingvistichni doslidzhennja*, iss. 52, 2020, pp. 206–14.

Pereyaslova, Olena. "To the problem of scientific research chronotop as the linguistic and poetic category". *Lingvistichni doslidzhennja*, iss. 34, 2012, pp. 192–6.

Skorbach, Tetiana. "Movni zasoby vyrazhennia vymiru chasu u tvorchosti Valeriana Polishchuka". *Naukovi zapysky Kharkivskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu im. H.S.Skovorody*. *Seriia literaturoznavstvo*, iss. 4 (9), 1997, pp. 43–51.

Skorbach, Tetiana. *Movnyi obraz prostoru v poeziiakh M.Semenka ta V.Polishchuka*. Kharkiv,1999.

Slovnyk ukrainskoi movy, edited by I. K. Bilodid. 11 vols. Kyiv: Naukova dumka, 1970–1980.

Stus, Vasyl. *Vikna v pozaprostir*. Kyiv: Veselka, 1992.

Стаття надійшла до редколегії 18.06.2022